

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Наталії Іванівни Пишної

“Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект”,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі
спеціальності 10.02.01 – українська мова (Івано-Франківськ, 2016. – 227 с.)

На думку митрополита Андрея Шептицького, “християнство – це наче велика книга, що... розвивається перед людьми картка за карткою. Всі можуть її читати. Вона важливістю предмету, про який говорить, і важливістю подій, що з нею в’яжуться, накидається кожному чоловікові та змушує кожного до читання”. Осягнути глибини цієї премудрості допоможе осмислення текстів релігійного стилю та його лексики. Складність обраної теми полягає у діахронічності підходу до творів релігійного стилю, який бере початок від старослов’янської мови. Забігаючи наперед, відзначу, що дисертація Наталії Іванівни Пишної має вагу не тільки для укладання різних типів словників української мови, для вивчення різних навчальних дисциплін вищої школи, про що у вступі скромно відзначила авторка (с. 7), а й суттєво доповнює корпус праць з дослідження пам’яток релігійного стилю, який є невід’ємною частиною нашої мови; його історія – це історія української літературної мови. Отже, актуальність роботи “Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект” не викликає ніяких сумнівів.

Вибір об’єкта дослідження – лексеми на позначення піснеспівів в українській мові – наперед забезпечує схвалення й успіх, адже вони відображають сакральне та духовне життя етносу. Для українців духовність завжди мала надзвичайно вагомий вплив на збереження й розвиток нації, тому ставлення до релігійної лексики більшості людей святоблिवе, побожне й зацікавлене.

Наталія Іванівна поставила за мету дослідити особливості походження та становлення назв піснеспівів упродовж різних етапів функціонування української мови (від XI до XXI ст.) та здійснити їхній комплексний лінгвістичний аналіз, про що йдеться у *Вступі* дисертації (с. 5). Для того,

щоб виконати поставлені в роботі завдання (до речі, вдало сформульовані), авторка опрацювала значну кількість джерел, зокрема церковно-богослужбові тексти й літургійну літературу XI – поч. XXI ст.; лексикографічні праці різних типів: термінологічні, тлумачні, етимологічні, історичні, діалектні, перекладні, релігійну й релігієзнавчу періодику, що, без сумніву, позначається на вірогідності результатів дослідження. Однак, варте уваги, ще одне джерело – “Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.” (Житомир, 2015), яку уклав Німчук В.В., детальне опрацювання якої доповнило б відомості про перші фіксації окремих лексем (*ірмос, прокімін, трисвяте, сідальний, псалом* тощо) у давньоукраїнській мові.

Власне мовознавче дослідження Наталії Пишної складається з трьох розділів.

У першому розділі “*Теоретичні засади дослідження назв піснеспівів в українській мові*” дисертантка порушує низку проблем, а саме: сучасний стан вивчення релігійної термінологіки, історія виникнення релігійних піснеспівів в українській мові, місце назв піснеспівів у лексичній системі української мови. У дисертації огляд літератури з проблеми є обов’язковим елементом. Наталії Іванівні вдалося в цьому розділі представити тему дослідження як важливу лінгвістичну проблему, показати набутки українського мовознавства, розвиток лінгвістичної думки в цій царині, що дуже доречно в дисертації.

Цілком умотивованим є визначення дослідниці місця релігійної термінологіки на позначення піснеспівів у лексичній системі української літературної мови. Наталія Іванівна ґрунтовно проаналізувала лексичні та семантичні процеси, що супроводжували формування назв піснеспівів в українській мові. Дисертантка схиляється до того, що “лексика релігійного стилю на позначення назв піснеспівів перебуває в постійному розвитку. Цей поступ зумовлює виникнення нових слів (синонімів) або ж перехід до пасивного словника української мови. Деякі архаїчні назви релігійної

термінолексики (*азматик, согласіє, канонархати*) цілковито витіснені зі словникового фонду української мови” (с. 35). Проте вважаю недоцільним використовувати термін антонімічні відношення щодо словосполучень: *славослів'я мале – славослів'я велике* (с. 38), оскільки в цьому конкретному випадку йдеться не про протилежні значення, а про міжвидові відмінності. Водночас не погоджуюся із думкою авторки, що лексема *стихар*, у цитаті із “Службника патріарха Йосипа” (с. 42) вказує на семантику ‘богослужбова книга – збірник стихир’. У цьому контексті значення лексеми *стихар* – ‘богослужбовий одяг’.

Основні завдання дисертації – дослідження історії назв піснеспівів – Наталія Пишна подала в другому (“*Історія становлення назв-однословів на позначення піснеспівів*”) і третьому (“*Формування складених терміналов назв піснеспівів*”) розділах. Зокрема у другому розділі авторка розглянула динаміку формування простих та складних назв піснеспівів в українській мові. Ознайомлення з текстом розділу дає підстави стверджувати, що Наталія Іванівна Пишна добрала з обстежених пам’яток багатий фактичний матеріал, старанно його систематизувала і проаналізувала, адже опис історії кожної лексеми характеризується докладністю й вичерпністю, що за змістом і формою нагадує завершені розвідки, окремі з яких можна публікувати. Водночас відзначу, що авторка повністю використала напрацьовані підходи до вивчення відповідного пласту лексики як підсистеми, складники якої, тривалий час функціонуючи в різні часи в різних сферах української мови, конкурували між собою, тобто зазнавали впливу так званого тиску системи. Окрім цього, зауважу, що, подаючи цитатний матеріал із “Материалов для словаря древнерусского языка” И.И. Срезневского дослідниця не завжди зважає на відмінності між мовними та територіальними особливостями джерел вказаної праці.

Багатий за змістом і третій розділ дисертації, у якому Наталія Іванівна Пишна дослідила процес становлення й розвитку назв піснеспівів (вільних та

зв'язаних словосполук) в українській мові, зазначивши, що терміноназви *канон*, *антифон*, *тропар*, *стихира* тощо є базовими для складених термінів. Дисертантка доводить, що назвам піснеспівів притаманні гіперо-гіпонімічні відношення, а також структурні, семантико-класифікаційні ознаки (с. 193). До особливих “позитивів” цього розділу слід віднести те, що авторка вперше у мовознавчих дослідженнях з релігійної тематики аналізує “зв'язані словосполуки”: *Достойно є* (с. 184), *Світе Тихий* (с. 185), *Сподоби, Господи* (с. 188) тощо. Проте не можу погодитися з дослідницею, що назви *великий канон* (с. 175), *євхаристійний канон* (с. 176) належать до досліджуваної групи лексики, оскільки вони вказують на частини окремих богослужінь. На мою думку, їх варто віднести до групи “назви богослужінь, обрядів, священнодій, їх різновидів та частин”.

Окрім згаданих, у тексті дисертації зрідка трапляються інші недогляди.

У дослідженнях з історії мови особливого значення набуває прискіпливе ставлення до тексту на різних рівнях, а також точність у наведенні ілюстративного матеріалу. Виявлено недогляди під час цитування ілюстративного матеріалу (с. 37, 42, 67, 73 та ін.); непослідовності щодо написання великої літери в деяких церковних термінах, напр.: *Утрєня* (с. 34, 65) – *утрєня* (с. 36, 62); *Вечірня* (с. 24, 34) – *вечірня* (с. 65) тощо.

Згадані зауваження загалом не впливають на високу оцінку рецензованої праці. В українському мовознавстві вперше на основі українських писемних пам'яток різних стилів і жанрів та церковно-богослужбової літератури досліджено в синхронному й діахронному аспектах релігійну термінолексику на позначення назв піснеспівів та виявлено специфіку лексичних та семантичних процесів, що супроводжували формування назв піснеспівів.

Аналіз, який здійснила Наталія Іванівна Пишна розширює уявлення про системну організацію не лише релігійної лексики, а й термінологічної лексики української мови загалом, що відкриває можливості використання результатів дослідження під час вивчення терміноназв різних галузей,

суміжних із релігійною термінологією. Здобуті результати справді можуть бути використані для вивчення різних навчальних дисциплін вищої школи (лексикології, фразеології, семасіології, стилістики), для проведення спецкурсів і спецсеминарів з історії української літературної мови, культури й релігії, для укладання різних типів словників української мови. Дисертаційний матеріал може слугувати джерелом для поглиблення знань з історії духовної музики й культури українського народу.

Висновки роботи цілком переконливі. Вони є підсумком ґрунтовного і вдумливого аналізу великого та значною мірою нового лексичного матеріалу, уперше введеного до наукового обігу.

Праця Н.І. Пишної пройшла серйозну апробацію, дослідниця виявила себе як ґрунтовно підготовлений, вдумливий і спостережливий фахівець, готовий до самостійного дослідження. Зміст автореферату й основні положення дисертації Наталії Іванівни ідентичні.

На підставі викладеного вище вважаю, що дослідження Наталії Іванівни Пишної “Назви піснеспівів в українській мові: синхронно-діахронний аспект” відповідає вимогам, які ставлять перед кандидатськими дисертаціями, а його авторка заслуговує присудження їй ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 — українська мова.

23 вересня 2016 року

Офіційний опонент —
кандидат філологічних наук
науковий співробітник
відділу української мови
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАНУ

Ю.В. Осінчук

